

مجله علمی پژوهشی «پژوهش‌های برنامه‌درسی»
انجمن مطالعات برنامه‌درسی ایران
دوره یازدهم، شماره اول، پیاپی ۲۱، بهار و تابستان ۱۴۰۰
صفحه‌های ۱۰۵-۱۳۲

تحلیل محتوای تفکر فلسفی در سیستم آموزش عمومی جمهوری اسلامی ایران

میمنت عابدینی بلترک^۱ حجت صفار حیدری^۲

چکیده

هدف پژوهش حاضر تحلیل محتوای تفکر فلسفی دوره ابتدایی بود. روش مورد استفاده، تحلیل محتوای کمی از نوع آنتروپی شانون بوده و واحد تحلیل نیز متن، فعالیت‌ها و تصاویر می‌باشد که در مجموع ۳۹۶۱ صفحه مورد بررسی قرار گرفت. جامعه آماری، کتاب‌های دوره ابتدایی بود که همه کتاب‌ها به‌عنوان نمونه انتخاب شدند. مؤلفه‌ها و شاخص‌های تفکر فلسفی از اسناد بالادستی و منابع پیشین استخراج و در کتاب‌ها مورد بررسی قرار گرفت. روایی محتوایی با استفاده از CVR به‌دست آمد که برابر با ۰/۹۰ و تأیید گردید، پایایی نیز بر اساس ضریب توافقی ۰/۹۸ به‌دست آمد. یافته‌ها نشان داد که ۳۱۴ مورد به تفکر فلسفی اشاره شده است. از این تعداد، ۳۰۵ مورد آن مربوط به مؤلفه تعمق و ۹ فراوانی مربوط به مؤلفه انعطاف‌پذیری بوده و موردی به مؤلفه جامعیت (جامع‌نگری) اختصاص نیافته است. بیش‌ترین ضریب اهمیت با ۰/۱۰۶ مربوط به مؤلفه تعمق و کم‌ترین ضریب اهمیت مربوط به جامع‌نگری (صفر) می‌باشد. از بین کتاب‌های درسی نیز، کتاب فارسی (مهارت خوان‌داری) بیش از سایر کتاب‌ها به مؤلفه تعمق و کتاب قرآن به مؤلفه انعطاف‌پذیری پرداخته بودند.

واژه‌های کلیدی: تفکر فلسفی، تعمق، جامعیت، انعطاف‌پذیری.

^۱ استادیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، بابلسر (نویسنده مسئول) abedini.gilan@gmail.com

^۲ دانشیار گروه علوم تربیتی، دانشگاه مازندران، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، بابلسر Hsheidari777@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۹/۶/۱۷

تاریخ دریافت مقاله نهایی: ۹۹/۶/۳

تاریخ دریافت مقاله: ۹۹/۳/۱۲

مقدمه

دنیایی که در آن زندگی می‌کنیم و آینده‌ای که به سوی آن در حرکت هستیم، جهانی است از جنس تغییر و تحول و به راحتی می‌توان مشاهده نمود که چگونه هر توانایی و مدرکی در دیروز به ناتوانی و بی‌سوادی در فردا تبدیل می‌شود و دیگر داشتن مقداری اطلاعات کمک خاصی نمی‌کند (مرعشی، هاشمی و مقیمی گسک، ۱۳۹۱). از دیرباز بزرگسالان و کهنسالان به پرسش‌های کودکان پاسخ می‌دادند اما به تدریج سیستم آموزشی جایگزین گردید (ماهرزاده، ستاری و ملکی، ۱۳۹۸). در سیستم آموزشی ایران اگرچه در ظاهر به پرورش تفکر اهمیت داده می‌شود و از اهداف آموزشی محسوب می‌شود اما در عمل وضعیت به گونه‌ای دیگر است. امروزه مدرسه‌ها در ایران با انتقال فراوان مفاهیم تکراری بی‌معنا، فرصت اندیشیدن را از شاگردان گرفته‌اند. در حقیقت سیستم آموزشی ایران تنها کتاب‌های درسی و حفظ کردن را مینا قرار می‌دهد، این در حالی است که تنها انتقال اطلاعات برای اندیشیدن کافی نیست، زمانی که فراگیران در مدرسه تفکر کردن را نیاموزند، در بزرگسالی در برخورد با موانع و مشکلات، روش‌های حل مسئله را نمی‌دانند و ممکن است به راه‌های غیر صحیح رفته و گرفتار شوند (قاعد شرف، ۱۳۹۲).

یکی از اهداف مهم نظام‌های آموزشی باید پرورش افرادی متفکر، خلاق و انعطاف‌پذیر باشد (دارلینگ هاموند^۱ و همکاران، ۲۰۲۰). کسانی که بتوانند اطلاعات و دانش مطرح شده را با دقت و تأمل بررسی کرده، به‌گزینش مطالب مفید و مورد نیاز خود و جامعه بپردازند. در سال‌های اخیر پرورش مهارت‌های تفکر در کودکان جایگاه ویژه‌ای کسب کرده است. از میان مهارت‌های اساسی تفکر، تفکر فلسفی به دلیل اهمیتی که در پرورش درست اندیشیدن و حل مسئله را دارد، بیش‌ازپیش حائز اهمیت و توجه است (خسرونژاد، ۱۳۹۰). این اهمیت تا جایی است که در سند برنامه درسی ملی به‌عنوان نقشه راه برنامه‌های جامع یاددهی- یادگیری تأکید بر تفکر فلسفی به‌عنوان یکی از ارکان آموزش و پرورش از اولویت‌های اساسی به شمار می‌رود. در این بین کودکان به‌واسطه پرسشگری و جستجوی آگاهانه حقیقت و ماهیت اشیا بیش از همه نیازمند فلسفه ورزی

^۱. Darling-Hammond

هستند. یک دوست خوب چه کسی است؟ رفتار معلم عادلانه نیست! حقیقت چیست؟ این موارد بارزترین مصداق‌های اندیشیدن فلسفی کودکان است. تفکر فلسفی بررسی فعال، پایدار و دقیق هر عقیده و دانشی است. تفکر فلسفی به معنای صرف تفکر و استدلال نیست، بلکه مستلزم تفکر درباره تفکر است (یوسف زاده و همکاران، ۱۳۹۰). در واقع، فعالیت است که با تمرکز فکر، حساسیت، ادراک و پیوند بین آنها جهت فهم حقایق همراه است (انصاری و همکاران، ۱۳۹۰). فرد دارای تفکر فلسفی خصوصیات را نشان می‌دهد که می‌توان آنها را در سه بعد جامعیت، تعمق و انعطاف‌پذیری گروه‌بندی کرد (اسمیت، ۱۹۹۲). تفکر فلسفی، انواع تفکر را در بر می‌گیرد؛ از جمله تفکر منطقی^۱، تفکر انتقادی^۲ و تفکر خلاق^۳. نظریه تفکر فلسفی یا ذهنیت فلسفی حاصل تلاش جان دیویی است. سال ۱۹۶۵ اولین بار به صورت علمی، اسمیت از شاگردان دیویی ذهنیت فلسفی و ابعاد آن را در مدارس ایالت ویرجینیا مورد مطالعه قرار داد. اسمیت معتقد است مسئله اساسی تربیت، رشد و پرورش قوه تفکر است و برای پرورش آن ابزارهایی لازم است که یکی از آنها داشتن ذهن فلسفی است که افراد را در تفکر صحیح و منطقی کمک می‌کند (اسمیت، ۱۳۸۲). اسمیت (۱۹۵۶) ذهنیت فلسفی را توانایی‌ها و ویژگی‌های ذهن می‌داند که به تفکر صحیح فرد کمک می‌کند و او را به قضاوت‌های صحیح عادت می‌دهد (سیف هاشمی و رجایی پور، ۱۳۸۳). در نظر او ذهن فلسفی ابعاد جامعیت، تعمق و انعطاف‌پذیری دارد که بدین معناست:

جامعیت: مقصود از جامعیت آن است که فرد ذهنی کل‌نگر به جامعه داشته باشد و بتواند ارتباط اجزا را با هم و ارتباط اجزا را با کل مجموعه درک کند.

تعمق: افراد دارای این ویژگی درباره مسائلی که از نظر دیگران مسلم و بدیهی است سؤال می‌کنند و درصدد آن هستند تا اصول، مبانی و بنیادها را کشف و تدوین کنند. همچنین به اموری توجه می‌کنند که معانی ضمنی و رابطه‌ای دارند و نظرات خود را بر مبنای فرضیه استنتاجی و قیاسی استوار می‌کنند.

^۱. Logical thinking

^۲. Critical thinking

^۳. Creative thinking

انعطاف‌پذیری: فرد برخوردار از این ویژگی، خود را از جمود روانی رها کرده و افکار و نظریات را جدا از منبع آنها ارزشیابی می‌کند و مسائل را از جهات و جوانب گوناگون می‌نگرد و در قضاوت‌های موقت و مشروط، شکیبایی می‌ورزد (اسمیت، ۱۳۸۲).

به دلیل اهمیت این موضوع است که لیپمن برنامه‌ای با نام برنامه فلسفه برای کودکان را مطرح نمود که بر اساس آن، کودکان از سنین دبستان می‌توانند متناسب با سنشان، در مواجهه با سؤال‌های مختلف به‌طور مستقل، دلایلی را برای پاسخ به سؤال‌ها بیان کنند. (مرعشی ۱۳۸۸). این برنامه هدف‌های مختلفی را دنبال می‌کند که هدف عمده آن کمک به کودکان است که بیاموزند چگونه تفکر کنند، ولی برخی دیگر از اهداف شامل؛ بهبود توانایی تعقل، پرورش خلاقیت، رشد فردی، میان فردی و پرورش درک اخلاقی است (قائدی ۱۳۸۴). برنامه فلسفه برای کودکان لیپمن یکی از موفق‌ترین تلاش‌ها در جهت آموزش است که از سطح کودکان تا دانشگاه تهیه شده است (فیشر، ۲۰۰۳ به نقل از قاسمی، زارع و حقیقت، ۱۳۹۲).

برای نیل به اهداف کیفی آموزش و پرورش ناگزیر باید در برنامه‌ها و مواد درسی و حتی در وظایف مدارس و معلمان بازنگری گردد. این ضرورت وجود دارد که نحوه افزایش مهارت‌های تفکر کودکان بررسی شود تا برای آنکه بتوانیم به تفکر خلاق و انتقادی که یکی از اهداف اساسی آموزش و پرورش است، دست‌یابیم (رضایی، ۱۳۸۹). در این بین کتاب‌ها و مطالب درسی، به‌مراتب نقشی بیش از انتقال صرف اطلاعات به کودکان را بر عهده دارند. هرچه محتوای کتاب‌های درسی در فراهم کردن بستر مناسب برای پرورش تفکر پربارتر باشد، از سویی، به آفرینش انسان‌هایی توانا، نو‌زا، و نوآور کمک شایانی خواهد کرد و از سوی دیگر اگر ذهن افراد را درگیر مباحث فلسفی کنیم، می‌توانیم شیوه تفکر را در آنها رشد دهیم (لنگ^۱، ۲۰۲۰). طبق اعتقاد مرعشی (۱۳۸۸) برای دستیابی به این هدف، متون درسی مورد نیاز است و با توجه به نقش و اهمیت محتوای درسی در متفکر بار آوردن کودکان، این ضرورت احساس می‌شود که کتاب‌های درسی به این مهم بپردازند. بر همین اساس و با توجه به کاستی‌های نظام آموزشی کشور و سیطره روش‌های حافظه‌محوری و

^۱. Leng

بی‌توجهی به پرورش تفکر دانش‌آموزان (باقری، ۱۳۹۴؛ عظمت مدار فرد، بختیار نصرآبادی و حیدری، ۱۳۹۸)؛ لازم است محتوای موجود کتاب‌های درسی به‌عنوان مهم‌ترین عنصر آموزش مورد بررسی و تحلیل قرار گیرند تا میزان توجه به این مهم، مشخص شود که تحلیل محتوا به‌عنوان روشی است که از طریق آن، می‌توان به این هدف رسید.

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های انجام شده در ارتباط با تفکر فلسفی هریک بر جنبه‌ای خاص توجه نموده‌اند، برخی پژوهش‌ها در قالب متغیر مستقل در کنار متغیرهای وابسته‌ای چون خلاقیت، کارآفرینی، هوش معنوی و از این قبیل موارد پرداخته‌اند که مرتبط‌ترین پژوهش‌ها در راستای موضوع بیان شده است. پژوهش‌هایی که هدف خود را بر مطالعه و بررسی در کتاب‌های درسی و متون نهاده باشند ضمن محدود کردن به کتابی خاص، اندک بود که اشاره شده است. در پژوهش‌های خارج از کشور نیز، به تفکر فلسفی در قالب عنوان کلی فلسفه آموزش و پرورش پرداخته شده است که به نزدیک‌ترین پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

مرعشی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی به بررسی رابطه ذهنیت فلسفی با هوش معنوی پرداختند. نتایج به‌دست آمده نشان داد که بین این رابطه مثبت وجود دارد در واقع با افزایش ذهنیت فلسفی، هوش معنوی نیز افزایش می‌یابد. خوشخوئی و ازنب (۱۳۹۴) در پژوهشی به بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تفکر فلسفی در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش پرداختند. نتایج به‌دست آمده حاکی از توجه نسبی سند اما نامتوازن و ناهماهنگ به مؤلفه‌های تفکر فلسفی است. مؤلفه کنجکاوی بیشترین توجه و مؤلفه وحدت شخصیت کمترین توجه لحاظ شده است. تأثیر ذهنیت فلسفی بر گرایش‌های کارآفرینی، عنوان پژوهشی است که توسط مرادی پردنجانی، صادقی و جعفری (۱۳۹۲) انجام شد. نتایج به‌دست آمده نشان داد که داشتن ذهنیت فلسفی بر پیشرفت طلبی، استقلال طلبی، خلاقیت، ریسک‌پذیری و مرکز کنترل آنها تأثیر معنی‌داری دارد. منیری فر (۱۳۹۱) پژوهشی با عنوان بررسی میزان تأکید کتاب‌های بخوانیم دوره ابتدایی بر

مهارت‌های تفکر فلسفی انجام داد. نتایج نشان داد که مهارت مفهوم‌سازی در پایه‌های اول، سوم، چهارم و پنجم و مهارت استدلال در پایه دوم، بالاترین فراوانی و مهارت انتقادپذیری در تمامی پایه‌ها کم‌ترین فراوانی را در کتاب بخوانیم به خود اختصاص داده است. مقایسه میزان تفکر فلسفی با ویژگی‌های دموگرافیک مدیران بیمارستان‌های آموزشی اصفهان توسط انصاری و همکاران (۱۳۹۰) انجام شده است. نتایج به‌دست آمده نشان داد که بین تفکر فلسفی مدیران نظام سلامت و ابعاد آن (جامعیت، تعمق و انعطاف‌پذیری) با ویژگی‌های دموگرافیک مدیران از قبیل جنسیت، مدرک تحصیلی و پست‌های مدیریتی آنان تفاوت معنی‌داری وجود نداشت. در واقع، داشتن ذهنی فلسفی و پویا و برخورداری از انواع تفکر منطقی و اخلاق، مشخصه‌ای است که هر انسانی با هر شخصیتی می‌تواند آن را کسب کند. استراند^۱ (۲۰۲۰) در پژوهش خود به تحلیل فیلم " اینجا و اکنون^۲ می‌پردازد و عنوان کرده که این فیلم، تمثیلی از وضعیت فلسفه آموزش و پرورش ما است. این فیلم، داستان فیلسوفی است که دارای چهار فرزند است که سه فرزند از نژادها و مناطق مختلف و یک فرزند بیولوژیکی می‌باشد. بزرگ کردن این خانواده برای این فیلسوف بیانگر " آزمایش بزرگ مترقی در تنوع" بوده است. در نهایت این فیلسوف در تولد ۶۰ سالگی خود عنوان می‌کند که همه اینها شکست خورده است. فصل اول این کتاب به معرفی فلسفه‌های فعلی آموزش و پرورش و در فصل بعدی به اخلاق حقایق^۳ و منطق جهان^۴ آلن بدیو^۵ پرداخته شده است. در پژوهش دیگری لنگ (۲۰۲۰) به بررسی نقش پژوهش فلسفی در کمک به دانش‌آموزان در درگیر شدن در جریان یادگیری پرداخته است. نتایج به‌دست آمده نشان داد که دانش‌آموزان بر این باورند که پرسیدن سؤال در کلاس درس، به اشتراک گذاشتن ایده‌ها، تفکر عمیق و برقراری ارتباط جلوه‌هایی از یک کلاس جذاب است و باعث درگیری و مشارکت در کلاس و در نهایت یادگیری عمیق می‌شود. رابطه بین مؤلفه‌های تفکر فلسفی و عقاید غیرمنطقی در بین مدیران مدارس عنوان

1. Strand

2. Here and Now

3. Ethics of truths

4. logics of worlds

5. Alain Badiou's

پژوهش دیگری است که توسط سوسجابی^۱، مرادی^۲ و عباسی^۳ (۲۰۱۹) انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان داد که همبستگی معکوس و معناداری بین هر مؤلفه تفکر فلسفی (جامعیت، تعمق و انعطاف‌پذیری) و باورهای غیرمنطقی وجود دارد. در پژوهش دیگری، رویکردهای فلسفه آموزش و پرورش بررسی شده است. این مطالعه به‌عنوان نقطه عزیمت از مفاهیم آفریقایی و اویونتو استفاده می‌کند و به دنبال کشف سودمندی این مفاهیم برای مطالعه و کاربرد فلسفه آموزش در کارائیب است. سپس با استفاده از تئوری انتقادی در رابطه با پسا‌ساختارگرایی به برقراری ارتباط معلمان انتقادی با شرایط قومی و اجتماعی محیط کارائیب و آمریکای لاتین می‌پردازد. این پژوهش بیانگر عزیمت از ساختارهای فلسفی‌ای است که توسط غربی و اروپایی محور تعریف می‌شود تا این‌گونه متنی اصیل و در عین حال با یک تاریخ طولانی از عقاید فلسفی ارائه گردد (تامپسون^۴، فراسر بارگس^۵ و ماژور^۶، ۲۰۱۹).

سؤال‌های پژوهش

- سؤال اول؛ میزان توجه به مؤلفه‌های جامع‌نگری در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی تا چه حد است؟
- سؤال دوم؛ میزان توجه به مؤلفه‌های تعمق در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی تا چه حد است؟
- سؤال سوم؛ میزان توجه به مؤلفه‌های انعطاف‌پذیری در محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی تا چه حد است؟

¹. Sosahabi

². Moradi

³. Abbasi

⁴. Thompson

⁵. Fraser-Burgess

⁶. Major

روش پژوهش

طرح پژوهش حاضر، کمی و روش پژوهش نیز تحلیل محتوا است. واحد تحلیل؛ جملات (متن، فعالیت‌ها و تصاویر) می‌باشد. برای تحلیل محتوا مراحل مختلفی طی می‌شود. از جمله این مراحل می‌توان سه مرحله عمده زیر را ذکر نمود: مرحله قبل از تحلیل (آماده‌سازی و سازمان‌دهی)، بررسی مواد (پیام) و پردازش نتایج.

مراحل تحلیل محتوا در تکنیک آنتروپی شانون:

مراحل این روش بدین صورت می‌باشد.

مرحله اول: به دست آوردن ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی، بهنجار شده، بر اساس رابطه

$$p_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{j=1}^m F_{ij}} \quad (i=1,2,3,\dots,n, j=1,2,\dots,m)$$

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله را محاسبه کرده و در ستون‌های مربوط قرار می‌دهیم و

برای این منظور از رابطه زیر استفاده می‌شود:

$$E_j = K \sum_{i=1}^n p_{ij} \ln p_{ij} \quad (i=1,2,\dots,m) \quad K = \frac{1}{\ln m}$$

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله‌ها (n... و 2 و 1=j) ضریب اهمیت هر یک از

مقوله‌ها محاسبه شده است. هر مقوله‌ای که دارای بار اطلاعاتی بیشتری باشد از درجه اهمیت

(WJ) بیشتری نیز برخوردار می‌باشد. که برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شده

است.

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

جامعه آماری، کلیه کتاب‌های دوره ابتدایی می‌باشد که شامل ۱۳۴ جلد کتاب در سال تحصیلی

۱۳۹۷-۱۳۹۸ می‌شود. مؤلفه‌های این پژوهش، از منابع در دسترس از جمله خوشخوئی و ازنب

(۱۳۹۴)، منیری فر (۱۳۹۱)، انصاری و همکاران (۱۳۹۰)، سخنور و ماهروزاده (۱۳۸۹) و اسمیت

^۱ کتاب‌های ریاضی به دلیل تفاوت با اهداف پژوهش حاضر بررسی نشد.

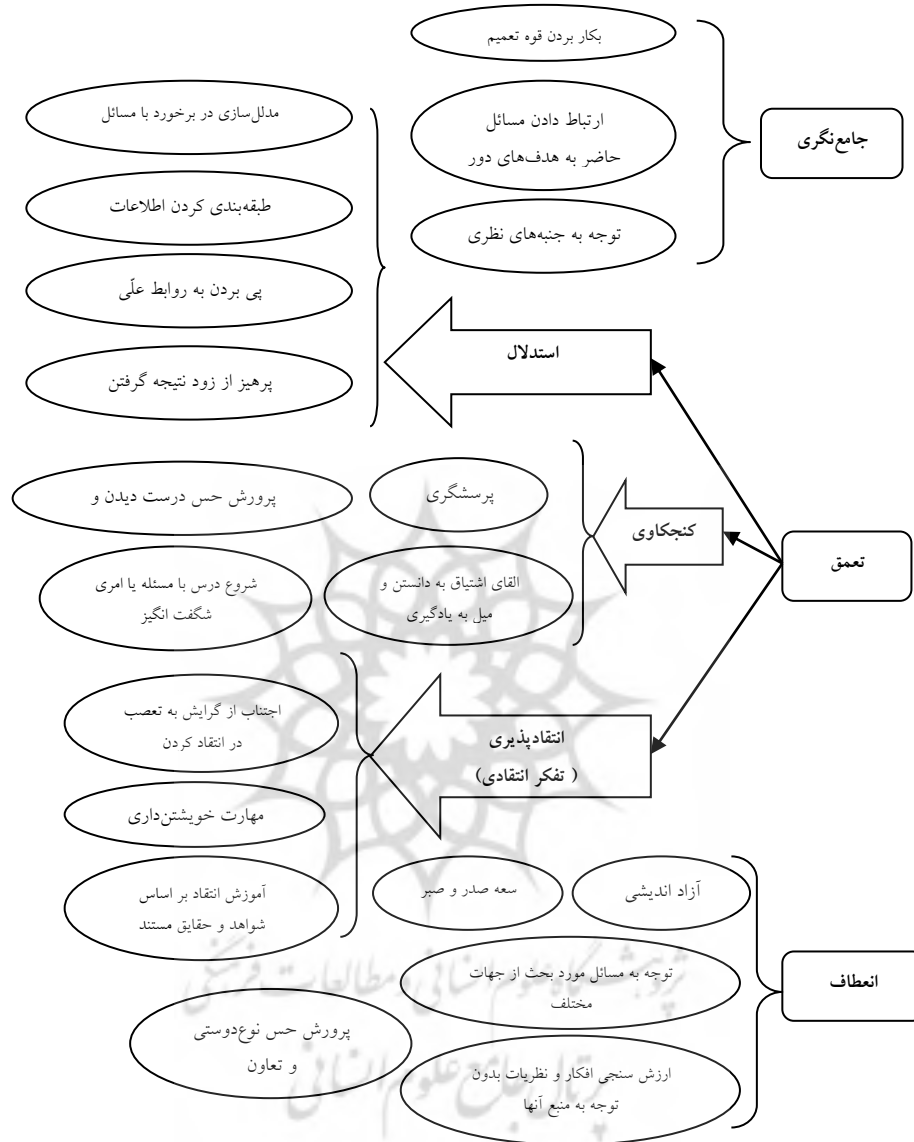
(۱۳۸۲) استفاده شده است. روایی با طرح این پرسش همراه است که آیا ابزار سنجش واقعاً مفهوم موردنظر را می‌سنجد یا نه؟ روایی محتوایی با استفاده از CVR^1 به دست آمد که برابر با $0/90$ بود. جهت برآورد پایایی از سه ارزیاب خواسته شد تا مؤلفه‌های پژوهش حاضر را بررسی نمایند که توافق در این رابطه وجود داشت و ضریب توافقی به دست آمده برابر با $0/98^2$ بود. مؤلفه‌ها و شاخص‌های مورد بررسی نیز در شکل زیر آورده شده است.

¹. content validity ratio

².

$$C.R = \frac{\text{مؤلفه مورد توافق}}{\text{کل مؤلفه‌ها}}$$

یافته‌ها

برای پاسخگویی به سؤال‌های پژوهش؛ طبق یافته‌های به دست آمده؛ از مجموع ۳۹۶۱ صفحه از کتاب‌های دوره ابتدایی که مورد بررسی قرار گرفت، بیشترین میزان توجه به مؤلفه تعمق و کمترین میزان توجه مربوط به جامع‌نگری می‌باشد. یافته‌ها در جدول زیر آورده شده است.

جدول ۱- توزیع فراوانی توجه به مؤلفه مورد بررسی در صفحات کتاب‌های درسی پایه اول

مؤلفه‌ها و شاخص‌های تفکر فلسفی																	
انعطاف پذیری				تعمق						جامع‌نگری							
پروورش حسن نوع دوستی و تعاون	ارزش‌سنجی افکار و نظریات بدون توجه به منبع آنها	سعه صدر و صبر	آزاد اندیشی	پذیری (تفکر انتقادی)			کنجکاوی			استدلال			ارتباط دادن مسائل حاضر به هدفهای	توجه به جنبه‌های نظری	بکاربردن قوه تعمیم		
				آموزش انتقاد براساس شواهد	اجتناب از گرایش به تعصب در انتقال کردن	مهارت خوبینش‌داری	شروع درس با مسئله	انقای اشتیاق به دانستن و عمل به یادگیری	پروورش حسن درست دیدن و شنیدن پرسشگری	پرهیز از زود نتیجه گرفتن	بسی بردن به روابط علی	طبقه‌بندی اطلاعات				مدل سازی در برخورد با مسائل	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۸	۰	۱۴	۵۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوان‌داری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نوشتاری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴	۱	۲	۰	۰	۰	۳	۸	۰	۰	علوم تجربی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	قرآن
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱۲	۱	۱۶	۵۲	۰	۰	۳	۸	۰	۰	جمع
۰				۹۲						۰			۰			جمع کل	

بر اساس جدول (۱)، در پایه اول بیشترین فراوانی مربوط به تعمق بوده که بیشترین فراوانی مشاهده شده در این راستا نیز مربوط به شاخص پرسشگری می‌باشد. علاوه بر این بیشترین فراوانی مشاهده شده در ارتباط با تفکر فلسفی در کتاب فارسی (مهارت‌های خوان‌داری) بوده است. بیشترین فراوانی مربوط به پروورش حسن درست دیدن و شنیدن، در بخش‌های "بین و بگو

یا گوش کن و بگو" و در ارتباط با پرسشگری نیز در بخش "به دوستانت بگو"، در کتاب فارسی بوده است. در درس علوم نیز در بخش "ایستگاه فکر" یا برخی فعالیت‌ها؛ مدلل‌سازی در برخورد با مسائل بیشتر مشاهده گردید. محتوای درس قرآن در این پایه، به دنبال آموزش روخوانی قرآن بوده است به همین دلیل موردی مشاهده نگردید.

جدول ۲- توزیع فراوانی توجه به مؤلفه مورد بررسی در صفحات کتاب‌های درسی پایه دوم

مؤلفه‌ها و شاخص‌های تفکر فلسفی													جامع‌نگری				
انعطاف‌پذیری				تعمق						ارتباط دادن مسائل حاضر به هدفهای			توجه به جنبه‌های نظری	بکاربردن قوه تعمیم			
پروزش حسن نوع دوستی و تعاون	ارزش‌سنجی افکار و نظریات بدون توجه به منبع	سعه صدر و صبر	آزاداندیشی	پذیری (تفکر انتقادی)			کنجکاوی			استدلال			ارتباط دادن مسائل حاضر به هدفهای	توجه به جنبه‌های نظری	بکاربردن قوه تعمیم		
				آموزش انتقاد براساس شواهد	اجتناب از گرایش به تعصب در انتقاد کردن	مهارت خویشین‌داری	شروع درس با مسئله	القای التیاق به دانشین و میل به یادگیری	پروزش حسن درست‌دندان و شنیدن پرسشگری	پرهیز از زود نتیجه‌گرفتن	بسی بردن به روابط علی	طبقه‌بندی اطلاعات					مدلل‌سازی در برخورد با مسائل
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۳	۰	۰	۰	۱۱	۰	۰	۰	خوان‌داری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	نوشتاری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۴	۰	۰	۰	علوم تجربی
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	قرآن
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هدیه‌های آسمانی
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۲	۰	۰	۱	۱۵	۰	۰	۰	جمع
۱				۲۰												جمع کل	

بر اساس جدول بالا؛ تعمق بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده است و به جامعیت/جامع‌نگری توجهی نشده است. همچنین کتاب فارسی (مهارت‌های خوان‌داری) بیشترین فراوانی را در ارتباط با تفکر فلسفی به خود اختصاص داده‌اند. انعطاف‌پذیری نیز تنها یک مورد فراوانی

مشاهده گردید که در قالب تصویر به پرورش حس نوع دوستی و تعاون پرداخته بود. مدلل سازی در برخورد با مسائل، در قالب پرسش چرایی برای بیان جملات آورده شده بود. به عنوان مثال؛ ص ۶۶ کتاب فارسی (خوانداری) در بخش گوش کن و بگو آمده " کدام یک از هنرها را بیشتر دوست داری؟ چرا" یا در بخشی دیگر آمده که " چرا باید در مصرف آب صرفه جویی کنیم" (ص ۱۰۵). در کتاب علوم این شاخص بیشتر در قسمت " گفت و گو کنید" آورده شده است به عنوان نمونه؛ " چرا هوا آلوده است" (ص ۱۷) یا " چرا جانوران از بین رفته اند" (ص ۱۸)

جدول ۳- توزیع فراوانی توجه به مؤلفه مورد بررسی در صفحات کتابهای درسی پایه سوم

مؤلفه‌ها و شاخص‌های تفکر فلسفی																
انعطاف پذیری				تعمق						جامع نگری						
پرورش حس نوع دوستی و تعاون	آزاد اندیشی	سعه صدر و صبر	بدون توجه به منبع آنها	پذیری (تفکر انتقادی)		کنجکاوی			استدلال			ارتباط دادن مسائل حاضر به هدفهای دور	توجه به جنبه‌های نظری	یکاربرد قوه تعمیم		
				آموزش انتقاد براساس شواهد	اجتناب از گرایش به تعصب در انتقاد کردن	مهارت خویشمندی	شرح درس با مسئله	القای اشتیاق به دانستن و عمل به یادگیری	پرورش حس دوست دیدن و شنیدن	پرسشگری	پرهیز از زرد نتیجه گرفتن				بسی بردن به روابط علمی	طبقه بندی اطلاعات
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوانداری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نوشتاری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	علوم تجربی
۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	قرآن
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	اجتماعی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هدیه‌های آسمانی
۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	جمع
۴				۵۴						۰			جمع کل			

بر مبنای فراوانی‌های ذکر شده در جدول بالا، همانند موارد دیگر که ذکر گردید؛ بیشترین

فراوانی مربوط به تعمق و کمترین میزان فراوانی در ارتباط با جامعیت می‌باشد. همچنین کتاب

فارسی بیشترین توجه را به تفکر فلسفی داشته است. در بخش "نگاه کن و بگو" و "واژه‌آموزی" این کتاب، بیشتر به پرورش درست دیدن و شنیدن و در قسمت "درک و دریافت" به مدلل‌سازی در برخورد با مسائل پرداخته شده است. در کتاب علوم؛ در بخش "گفت‌وگو" به پرسشگری توجه شده به‌عنوان نمونه ص ۱۶ آمده: "در مورد مواد نگهدارنده خوراکی‌ها و نقش آن از معلم خود پرسید." یا در بخش جمع‌آوری اطلاعات درباره یخدان‌ها و یخچال‌های قدیمی گفته شده که از بزرگترها سؤال کنید". "ایستگاه فکر" نیز بیشتر به مدلل‌سازی توجه کرده است به‌عنوان مثال؛ ص ۳۷ در ایستگاه فکر آمده که "چرا آب دریاها برای آشامیدن و شست و شو مناسب نیستند" ص ۱۱ فارسی (مهارت نوشتاری) نیز از فراگیر خواسته شده "به دقت به تصویر نگاه کنند و دو جمله در مورد آن بنویسند" یا در ص ۵۸ نیز به همین صورت که می‌توان در راستای پرورش حس درست دیدن و شنیدن در نظر گرفت. در کتاب هدیه‌های آسمانی این پایه نیز بیشترین فراوانی مشاهده شده در ارتباط با مدلل‌سازی در برخورد با مسائل در بخش "گفت‌وگو کنیم"، بوده است.

جدول ۴- توزیع فراوانی توجه به مؤلفه مورد بررسی در صفحات کتاب‌های درسی پایه چهارم

مؤلفه‌ها و شاخص‌های تفکر فلسفی																		
انعطاف‌پذیری				تعمق							جامع‌نگری							
پروزش حسن نوع دوستی و تعاون	آرزش سنجی افکار و نظریات بدون توجه به منبع آنها	سعه صدر و صبر	آزاد اندیشی	پذیری (تفکر انتقادی)			کنجکاوی				استدلال			ارتباط دادن مسائل حاضر به هدفهای دور	توجه به جنبه‌های نظری	بکاربردن قوه تعمیم		
				آموزش انتقاد براساس شواهد	اجتناب از گرایش به تعصب در انتقاد کردن	مهارت خویش‌بینی‌داری	شروع درس با مسئله	اقتیاش اشتیاق به دانستن و میل به یادگیری	پروزش حسن درست دیدن و شنیدن	پرسشگری	پرهیز از زود نتیجه گرفتن	بمی بردن به روابط علمی	طبقه‌بندی اطلاعات				مدلل سازی در برخورد با مسائل	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوان‌داری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نوشتاری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	علوم تجربی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	قرآن
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	اجتماعی
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هدیه‌های آسمانی
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۰	۰	۲	۱۴	۰	۰	جمع
۱				۲۰							۰				جمع کل			

بیشترین فراوانی در پایه چهارم نیز مربوط به تعمق و کمترین فراوانی مربوط به جامع‌نگری بوده است. انعطاف‌پذیری تنها یک مورد در قالب حسن نوع دوستی و تعاون در کتاب هدیه‌های آسمانی مشاهده شد. در کتاب مطالعات اجتماعی؛ بیشترین موارد مشاهده در راستای مدلل‌سازی در برخورد با مسائل در بخش "فعالیت" و "فکر کنید" بوده، در کتاب فارسی بیشتر در بخش "درک مطلب" بدان پرداخته شده است. به‌عنوان مثال ص ۱۴ آمده (بخش درک مطلب) از دانش‌آموزان خواسته شده "تا برای انتخاب یک نقاشی از بین نقاشی‌های دیگر دو دلیل بیاورند"

جدول ۵- توزیع فراوانی توجه به مؤلفه مورد بررسی در صفحات کتاب‌های درسی پایه پنجم

مؤلفه‌ها و شاخص‌های تفکر فلسفی																		
انعطاف پذیری				تعمق								جامع‌نگری						
پروزش حسن نوع دوستی و تعاون	ارزش سنجی افکار و نظریات بدون توجه به منبع آنها	سعه صدر و صبر	آزاد اندیشی	پذیری (تفکر انتقادی)				کنجکاوی			استدلال				ارتباط دادن مسائل حاضر به هدفهای دور	توجه به جنبه‌های نظری	بکاربردن فوّه تعمیم	
				آموزش انتقاد براساس شواهد	اجتناب از گرایش به تعصب در انتقاد کردن	مهارت خویشین‌داری	شروع درس با مسئله	تفایر اشتیاق به دانستن و عمل به یادگیری	پروزش حسن درست دیدن و شنیدن	پرسشگری	پرهیز از زود نتیجه گرفتن	بسی بردن به روابط علی	طبقه‌بندی اطلاعات	مدل‌سازی در برخورد با مسائل				
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵	۰	۰	۰	۱	۱۴	۰	۰	۰
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۰
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۵	۰	۰	۰
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۳	۰	۰	۰	۷	۰	۰	۰
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۲	۴	۰	۰	۰
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۲	۲	۰	۷	۳	۰	۰	۰	۳	۳۲	۰	۰	۰
۱				۵۰								۰						

بر مبنای جدول (۵) می‌توان اظهار نمود که در پایه پنجم نیز، بیشتر به تعمق و کمتر به جامع‌نگری توجه شده بود. لازم به ذکر است که در کتاب قرآن، موردی یافت نگردید و تنها مورد مشاهده شده در ارتباط با انعطاف‌پذیری نیز در کتاب هدیه‌های آسمانی بوده است. بیشترین فراوانی در ارتباط با شاخص‌ها مربوط به مدل‌سازی در برخورد با مسائل بوده که در کتاب مطالعات اجتماعی؛ بیشتر در بخش "فعالیت"، "فکر کنید" و "گفت‌وگو کنید"؛ در کتاب فارسی در بخش درک مطلب و در کتاب هدیه‌های آسمانی بیشتر در قسمت "ببین و بگو"، بدان پرداخته

شده بود. پرورش حس نوع دوستی و تعاون به‌عنوان تنها مورد مشاهده شده در ارتباط با مؤلفه انعطاف‌پذیری در کتاب هدیه‌های آسمانی (ص ۶۴) در قالب آیه‌ای ذکر شده بود.

جدول ۶- توزیع فراوانی توجه به مؤلفه مورد بررسی در صفحات کتاب‌های درسی پایه ششم

مؤلفه‌ها و شاخص‌های تفکر فلسفی																
انعطاف‌پذیری				تعمق						جامع‌نگری						
پرورش حس نوع دوستی و تعاون	ارزش‌سنجی افکار و نظریات بدون توجه به منبع آنها	سمه صبر و صبر	آزاداندیشی	پذیری (تفکر انتقادی)			کنجکاوی			استدلال			ارتباط دادن مسائل حاضر به هدفهای	توجه به جنبه‌های نظری	بکاربردن قوه تعمیم	
				آموزش انتقاد براساس شواهد	اجتناب از گرایش به تعصب در انتقاد کردن	مهارت خیریشونداری	شروع درس با مسئله	القای اشتباهی به دانش‌آموز و پل به یادگیری	پرورش حس درست دیدن و پرسشگری	پرهیز از زود نتیجه گرفتن	پای بردن به روابط علی	طبقه‌بندی اطلاعات				مدل‌سازی در برخورد با مسائل
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوانداری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نوشتاری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	علوم تجربی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	قرآن
۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۱	۰	۲	۱۲	۰	۰	مطالعات اجتماعی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	هدیه‌های آسمانی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	کار و فناوری
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۰	۳	۱۷	۰	۰	تفکر و پژوهش
۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰	۲	۲	۰	۹	۵۵	۰	۰	جمع
۲				۶۹						۰			جمع کل			

در پایه ششم نیز مانند سایر پایه‌ها، بیشترین فراوانی در ارتباط با مؤلفه تعمق مشاهده گردید و کمترین توجه نیز که موردی مشاهده نشد، مربوط به مؤلفه جامع‌نگری بوده است. به‌عنوان نمونه ص ۱۹ کتاب مطالعات اجتماعی در بخش فعالیت‌ها آمده که ... هر کدام از تصمیم‌ها مثبت است یا منفی، چرا؟! که مربوط به مدل‌سازی می‌باشد یا ص ۴۰ همین کتاب فراگیران را به پرسشگری

تشویق و هدایت می‌کند. در کتاب تفکر و پژوهش نیز در بخش گفت‌وگو کنید به شاخص مدلل‌سازی اشاره داشته است. در ص ۹ کتاب علوم تجربی نیز فراگیران را به درست دیدن دعوت کرده و در قسمت " فکر کنید" همین کتاب، به مدلل‌سازی اشاره داشته است (ص ۲۲، ص ۲۵ و...). در کتاب فارسی (خوان‌داری) نیز در بخش‌های مختلف " خوانش و فهم"، " درک مطلب"، " گفت‌وگو کنید" به مدلل‌سازی پرداخته شده است. تنها مورد مشاهده شده در ارتباط با مدلل‌سازی در کتاب هدیه‌های آسمانی نیز در بخش ایستگاه فکر بوده است (ص ۸۱).

جدول ۷- توزیع فراوانی توجه به مؤلفه مورد بررسی در صفحات کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

مؤلفه‌ها و شاخص‌های تفکر فلسفی			کتاب‌های درسی
انعطاف‌پذیری	تعمق	جامع‌نگری	
۱	۱۵۳	۰	فارسی (مهارت‌های خواندن/ خوان‌داری)
۰	۹	۰	فارسی (مهارت‌های نوشتن)
۱	۴۳	۰	مطالعات اجتماعی
۵	۰	۰	قرآن
۲	۲۱	۰	هدیه‌های آسمانی
۰	۱	۰	کار و فناوری
۰	۲۱	۰	تفکر و پژوهش
۰	۵۷	۰	علوم تجربی
۹	۳۰۵	۰	جمع کل

بر مبنای جدول ۷؛ روی هم‌رفته از ۳۹۶۱ صفحه که بررسی شد، ۳۱۴ فراوانی در ارتباط با موضوع پژوهش مشاهده گردید که ۳۰۵ مورد آن مربوط به مؤلفه تعمق و ۹ فراوانی مربوط به مؤلفه انعطاف‌پذیری بوده است و موردی به مؤلفه جامعیت (جامع‌نگری) اختصاص نیافته بود. از بین کتاب‌های درسی نیز؛ کتاب فارسی (مهارت خوان‌داری) بیش از سایر کتاب‌ها به مؤلفه تعمق پرداخته بود (۱۵۳ فراوانی) و در کتاب قرآن کمترین میزان فراوانی مشاهده گردید که در واقع به این مؤلفه توجهی نشده بود. انعطاف‌پذیری بیشتر در کتاب قرآن با ۵ فراوانی مورد توجه بوده است.

جدول ۸- جدول داده‌های بهنجار شده در صفحات کتاب‌های دوره ابتدایی

مؤلفه‌ها و شاخص‌های تفکر فلسفی			کتاب‌های درسی
انعطاف پذیری	تعمق	جامع‌نگری	
۰/۱۱	۰/۵۰	۰	فارسی (مهارت‌های خواندن/خوانداری)
۰	۰/۰۲	۰	فارسی (مهارت‌های نوشتن)
۰/۱۱	۰/۱۴	۰	مطالعات اجتماعی
۰/۵۵	۰	۰	قرآن
۰/۲۲	۰/۰۶	۰	هدیه‌های آسمانی
۰	۰/۰۰۳	۰	کار و فناوری
۰	۰/۰۶	۰	تفکر و پژوهش
۰	۰/۱۸	۰	علوم تجربی

جدول ۹- میزان بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت مؤلفه مورد بررسی در کتاب‌های درسی

انعطاف پذیری	تعمق	جامع‌نگری	
۰/۰۴۲	۰/۰۰۵	۰	میزان بار اطلاعاتی
۰/۸۹	۰/۱۰۶	۰	ضریب اهمیت

بر مبنای جدول ۹؛ بیشترین ضریب اهمیت با ۰/۱۰۶ مربوط به مؤلفه تعمق و کمترین ضریب

اهمیت مربوط به جامع‌نگری (صفر) می‌باشد. انسانی و مطالعات فرهنگی

رتال جامع علوم انسانی

بحث و نتیجه‌گیری

تفکر و مهارت درست اندیشیدن از مسائلی است که از دیرباز ذهن اندیشمندان را به خود مشغول کرده است (طالب پور و همکاران، ۱۳۸۴: ص ۱۱۰) دانش ما درباره تفکر تا حد زیادی از دو سنت متمایز فلسفه و روان‌شناسی، ناشی می‌شود. فیلسوفان، ذهن انسان را به مثابه جایگاه عقل و عقل را هدف نهایی آموزش و پرورش دانسته‌اند (ما^۱ و همکاران، ۲۰۲۰؛ کریست جانسون^۲، ۲۰۲۰). در سیستم آموزشی ایران اگرچه در ظاهر به پرورش تفکر اهمیت داده می‌شود و از اهداف آموزشی محسوب می‌شود اما در عمل وضعیت به‌گونه‌ای دیگر است. از سوی دیگر، از آنجایی که بنیادهای فلسفی و نظری از عمیق‌ترین لایه‌های زیرساخت فرهنگ یک جامعه به‌شمار می‌رود؛ گسترش و تثبیت این بنیادها در پایداری فرهنگ آن جامعه نقش اساسی دارد، از این رو است که برنامه فلسفه برای کودکان در یک جامعه اسلامی بیش‌ازپیش اهمیت می‌یابد به همین دلیل پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان توجه به تفکر فلسفی در کتاب‌های درسی انجام شد. نتایج به‌دست آمده نشان داد که کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، نتوانسته است نقش و اهمیت اساسی این مسئله را برای فراگیران روشن نماید و در این مسیر نقش مثبتی ایفا کند. این امر در ارتباط با مؤلفه جامع‌نگری و انعطاف‌پذیری بیش‌ازپیش نگران‌کننده است که از این منظر همسو با پژوهش خوشخوئی و ازنب (۱۳۹۴) می‌باشد که نشان دادند به مؤلفه‌های تفکر فلسفی به‌صورت نامتوازن پرداخته شده است.

تحلیل محتوای ۳۹۶۱ صفحه از کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، نشان داد که روی هم‌رفته ۳۱۴ مورد در ارتباط با تفکر فلسفی توجه شده است. توجه بیشتر به مدلل‌سازی در برخورد با مسائل از مؤلفه تعمق بوده است. در کتاب‌های مختلف در بخش‌های متفاوتی به این شاخص توجه شده بود به‌عنوان مثال؛ در کتاب‌های فارسی (خوان‌داری) در بخش‌های "خوانش و فهم"، "درک و دریافت"، "درک مطلب"، "گفت‌وگو کنید"؛ در کتاب مطالعات اجتماعی در بخش "فعالیت"، "فکر کنید" و "گفت‌وگو کنید" یا در کتاب علوم در بخش‌های "ایستگاه فکر"، "گفت‌وگو کنید".

^۱. Ma

^۲. Kristjánsson

علاوه بر این نتایج نشان داد که به بسیاری از موارد مهم مانند انتقادپذیری و کنجکاوی چندان توجهی نشده است که از این منظر همسو با پژوهش منیری فر (۱۳۹۱) است که بیان کرد مهارت انتقادپذیری کمترین میزان فراوانی را در کتاب‌های درسی دارد.

این در حالی است که تفکر انتقادی، مهارتی ضروری در زندگی امروز محسوب می‌شود (ستیاوان^۱، پراستیو^۲ و نارنوگروهو^۳، ۲۰۲۰؛ سوسیلو^۴، لستاری^۵ و لیدیاستاتی^۶، ۲۰۲۰؛ بصری^۷، پروانتو^۸ و عبدالرحمان^۹، ۲۰۱۹). تفکر انتقادی به افراد کمک می‌کند تا از تندروری بپرهیزند و امور زندگی را به صورت منطقی تجزیه و تحلیل کنند (امام وردی و نیستانی، ۱۳۹۴). با تفکر انتقادی درمی‌یابیم که برای هر موضوعی، لزوماً یک داوری وجود ندارد (قاضی مرادی، ۱۳۹۷) نکته قابل توجه آن است که ایجاد قدرت تفکر انتقادی در فراگیران کار آسانی نیست و به یک دوره طولانی آموزش و پرورش نیازمند است و برای محقق شدن چنین امری باید از همان ابتدا به آموزش پرداخت که متأسفانه نتایج به دست آمده حاکی از بی‌توجهی به این مهم بوده است که حتی سند برنامه درسی ملی نیز از این امر مستثنا نبوده است چراکه پژوهش‌ها نشان داده فاصله بین نظر و عمل در این سند به چشم می‌خورد و توجه به تفکر انتقادی در این سند، نامتوازن بوده است (شریفی و همکاران، ۱۳۹۷). به همین دلیل است که گفته می‌شود، تفکر انتقادی بسان یک بعد پایه‌ای و مهم در زنجیر نظام آموزشی کشور از سطح ابتدایی تا عالی مفقود مانده و چنان‌که باید مورد توجه سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران قرار نگرفته است (کیخا، ۱۳۹۶).

از سوی دیگر در سایه کنجکاوی است که تفکر به وجود می‌آید که کتاب‌های درسی بدان توجهی نداشته‌اند. در صورتی که از برنامه درسی انتظار می‌رود به گونه‌ای سازمان‌دهی شوند که فراگیران را برای زندگی در جامعه‌ای که به سرعت در حال پیشرفت و تغییر چشمگیر است، آماده

1. Setyawan

2. Prasetyo

3. Numugroho

4. Susilo

5. Lestari

6. Lidiastuti

7. Basri

8. Purwanto

9. Abdur Rahman

کند (صمدی و گلوی، ۱۳۹۷؛ مک‌گیل کریست^۱، ۲۰۲۰). کتاب‌های درسی می‌توانند در بخش‌های مختلف کتاب مانند فعالیت‌ها یا ایستگاه فکر و ... تکالیف چالش‌برانگیزی را مطرح کنند تا این‌گونه باعث افزایش کنجکاوی فراگیران شود، در صورتی‌که اکثر تکالیف در کتاب‌های مختلف جنبه دانشی و حفظ مطالب بوده است تا فعالیت یا ایستگاهی برای تفکر یا پژوهش. یا در بخش تفکر داستانی به مرور داستان‌ها پرداخته شده درحالی‌که مرور کردن به معنای تفکر نمی‌باشد. درواقع عناوین در کتاب‌های مختلف به سمت تفکر یا تفکر نقادی نام‌گذاری شده اما آنچه در متن مربوط به آن بخش‌ها آمده با عنوان، هیچ همخوانی ندارد. به‌عنوان نمونه؛ بخش درک متن به‌خصوص در فارسی نوشتاری، عملاً برای درک متن کاری صورت نگرفته یا ایستگاه فکر یا ایستگاه خلاقیت در کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم که اکثر موارد ارتباطی به خلاقیت یا تفکر ندارد. در کتاب هدیه‌های آسمانی، بخش تدبر کنیم به‌واقع مباحثی مطرح شده که تدبر نمی‌باشد، بلکه توضیح برخی مسائل مانند تولی و تبری است که در بعد دانشی می‌گنجد. حتی در بخش ایستگاه خلاقیت نیز هیچ خلاقیتی مد نظر نیست (به‌عنوان مثال انتخاب دو حدیث از بزرگان و نصب آن در کلاس به‌عنوان خلاقیت در نظر گرفته شده است).

در ارتباط با جامعیت نیز که از ما می‌خواهد مسائل حاضر را به هدف‌های دور پیوند بزنیم یا درواقع بر اساس هدف‌های درازمدت بنگریم نیز، موردی مشاهده نگردید. شخصی که از این قابلیت برخوردار است، به جنبه‌های مختلف یک پدیده می‌نگرد و از قوه تعمیم خود به‌درستی بهره می‌برد، فرد خلاق در نظر گرفته می‌شود که در تصمیم‌گیری و عملکردشان نیز موفق‌تر عمل می‌کند که همسو با پژوهش‌های سخنور و ماهروزاده (۱۳۸۹)، سبزعلی جماعت (۱۳۹۱)، نوری، فیاض و سیف (۱۳۹۲)، عباسیان فریدونی، رویایی و حساس یگانه (۱۳۹۴)، بحرینی زاده، نراقی و نادری (۱۳۹۷)، بحرینی زاده، نراقی و نادری (۱۳۹۸) می‌باشد. با توجه به اهمیت این بعد، متأسفانه هیچ موردی در کتاب‌های درسی یافت نگردید و می‌توان یکی از دلایل عدم موفقیت دانش‌آموزان ایرانی در مطالعات بین‌المللی تیمز و پرلز را در عدم توجه به این مهم تلقی نمود.

^۱. Macgilchrist

روی هم رفته هر فردی که ذهن باز دارد، در مقابل ادراکات تازه حساس است، دارای نیروی تمرکز می باشد، می تواند ادراکات مختلف را با هم مربوط سازد، از ذهنیت فلسفی برخوردار است. فردی که ذهن فلسفی دارد علاقه شدید به دانستن دارد و این علاقه را با احتیاط زیاد در مورد باورهایش ترکیب می کند (یادگاری، فردوس و محمدی، ۱۳۸۷). لیپمن معتقد است که محور و اساس آموزش و پرورش، تفکر می باشد (صدر، ۱۳۹۸) همچنین لیپمن در پژوهش خویش نشان داد که پرورش روحیه پرسشگری و کاوشگری، پرورش تفکر و قدرت استدلال در کشورهای انگلستان، آمریکا، استرالیا، فرانسه و دانمارک از اهمیت زیادی برخوردار است. ولی در ایران با وجود اینکه در دین اسلام به این موارد اشاره شده است، اما مسئولان و متخصصان آموزش و پرورش و برنامه ریزان، به این موضوع توجه چندانی نداشته اند (صمدی و گلوی، ۱۳۹۷) و این در حالی است که آموزه های مطرح در کتاب تربیتی جامعه اسلامی یعنی قرآن کریم سرشار از سخنان ارزشمند در زمینه تأکید بر خردورزی، تفکر و اندیشیدن می باشد و واقعیت های جامعه بیانگر آن است که متأسفانه برای تربیت فکری دانش آموزان از این ظرفیت ها استفاده نشده است (کشاوری و سرتیپ زاده، ۱۳۹۸) بر این اساس با توجه به اینکه تغییرات برنامه های درسی و محتوای کتاب ها باید در جهت بهبود و به روز شدن محتوا با توجه به شرایط جامعه و اسناد بالادستی صورت گیرد، پیشنهاد می شود کتاب های درسی مورد بازبینی جدی قرار بگیرند.

منابع

الف. فارسی

اسمیت، فیلیپ جی. (۱۳۸۲). ذهنیت فلسفی در مدیریت آموزشی. ترجمه محمدرضا بهرنگی (چاپ اول). تهران: گلچین.

انصاری، مریم؛ بختیار نصرآبادی، حسنعلی؛ عباسی، نصرت و یعقوبی، مریم. (۱۳۹۰). مقایسه میزان تفکر فلسفی با ویژگی های دموگرافیک مدیران بیمارستان های آموزشی اصفهان. ۸(۸): ۱۱۳۵-

امام وردی، داود و نیستانی، محمدرضا. (۱۳۹۴). تفکر انتقادی: مبانی و مؤلفه‌ها. اصفهان: دانشگاه اصفهان.

باقری، خسرو. (۱۳۹۴). فیک در ترازو: نگاهی انتقادی از منظر فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

بحرینی زاده، آناهیتا؛ سیف نراقی، مریم و نادری، عزت اله. (۱۳۹۷). ارائه الگویی به منظور پرورش ذهنیت فلسفی در برنامه درسی ریاضی دوره ابتدایی. *رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*. ۹(۴): ۲۱۶-۱۹۱.

بحرینی زاده، آناهیتا؛ سیف نراقی، مریم و نادری، عزت اله. (۱۳۹۸). ارائه الگوی برنامه درسی مبتنی بر پرورش ذهنیت فلسفی در درس ریاضی دوره ابتدایی و اعتبارسنجی آن. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*. ۲(۳۵): ۴۰-۵۲.

خسرونژاد، مرتضی. (۱۳۹۰). چگونه توانایی اندیشیدن فلسفی کودکان را پرورش دهیم (چاپ اول). مشهد: به نشر.

خوشخوئی، منصور و ازنب، عطا. (۱۳۹۴). بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های تفکر فلسفی در سند برنامه درسی ملی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران. *تفکر و کودک*. ۶(۲): ۶۲-۳۷.

رضایی، علی اصغر. (۱۳۸۹). تأثیر روش تدریس کاوشگری بر میزان پرورش مهارت‌های تفکر فلسفی دانش‌آموزان پایه پنجم دوره ابتدایی شهر بهار. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. همدان: دانشگاه بو علی سینا.

سبزعلی جماعت، فرزانه. (۱۳۹۱). مطالعه تأثیر ذهنیت فلسفی بر پیشرفت تحصیلی درس ریاضی دانش‌آموزان تیزهوش مقطع متوسطه استان البرز. *پایان‌نامه کارشناسی ارشد*. تهران: دانشگاه پیام نور تهران.

سخنور، ناهید و ماهروزاده، طیبه. (۱۳۸۹). ذهنیت فلسفی و نگرش به روش‌های تدریس فعال در میان معلمان ریاضی (مقطع راهنمایی). *اندیشه‌های نوین تربیتی*. ۶(۳): ۶۷-۹۴.

سیف هاشمی، فخر السادات و رجایی پور، سعید. (۱۳۸۳). بررسی رابطه بین ذهنیت فلسفی و میزان خلاقیت مدیران مدارس متوسطه شهر اصفهان در سال تحصیلی ۸۲-۱۳۸۱. *تعلیم و تربیت*. ۷۷: ۳۱-۶۴.

شریفی، صابر؛ سیف نراقی، مریم؛ نادری، عزت اله و احقر، قدسی. (۱۳۹۷). جایگاه تفکر انتقادی در اسناد بالادستی آموزش و پرورش ایران. *پژوهش در نظام‌های آموزشی*. ۱۲: ۲۴۹-۲۶۶
صدر، فاطمه. (۱۳۹۸). بررسی تطبیقی دیدگاه شهید مطهری با دیدگاه متیولپمن درباره اهداف تعلیم و تربیت. *تربیت اسلامی*. ۱۴(۲۸): ۷۵-۹۴.

صمدی، پروین و گلوی، میترا. (۱۳۹۷). میزان همخوانی برنامه درسی پایه ششم ابتدایی با برنامه درسی کنجکاو محور. *پژوهش‌های برنامه درسی*. ۸(۱): ۱۷۹-۱۵۱.

طالب پور، مهدی؛ حسین، علیرضا؛ جباری نوقابی، هادی و جباری نوقابی، مهدی. (۱۳۸۴). بررسی و مقایسه ذهنیت فلسفی مدیران، مربیان و سرپرستان تیم‌های ورزشی دانشگاه‌های سراسر کشور. *پژوهش در علوم ورزشی*. ۷: ۱۳۰-۱۰۹.

عباسیان فریدونی، محمدمهدی؛ رویایی، رمضانعلی و حساس یگانه، یحیی. (۱۳۹۴). بررسی ابعاد ذهنیت فلسفی حسابرسان شاغل در حرفه حسابرسی. *دانش حسابداری و حسابداری مدیریت*. ۴(۱۴): ۴۳-۵۱.

عظمت مدار فرد، فاطمه؛ بختیار نصرآبادی، حسنعلی و حیدری، محمدحسین. (۱۳۹۸). بازخوانی داستان‌های مثنوی بر مبنای مؤلفه‌های تفکر فلسفی و تدوین راهنمای داستان‌ها برای استفاده در اجتماع پژوهشی. *تربیت اسلامی*. ۱۴(۲۸): ۲۹-۵۲.

قاسمی، فرشید؛ زارع، زهرا و حقیقت، شهربانو. (۱۳۹۲). مقایسه تأثیر داستان‌های فلسفی ایرانی، غیرایرانی و داستان‌های عادی بر رشد تفکر فلسفی کودکان پایه اول ابتدایی. *رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*. ۲(۴): ۱۵۲-۱۳۳.

قاضی مرادی، حسن. (۱۳۹۷). درآمدی بر تفکر انتقادی. تهران: اختران.

قاعد شرف، ل. (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی چاپ ۹۳-۹۲ و مقایسه آن با کتاب چاپ ۹۲-۹۱ بر اساس معیارهای برنامه درسی فلسفه برای کودکان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. ارسنجان

قائدی، یحیی. (۱۳۸۴). شهروندان کوچک: فلسفه برای کودکان، شهروندی و دموکراسی. خردنامه همشهری. ۵۴: ۱۴-۱۵.

کشاوری، سوسن و سرتیپ زاده، لیلا. (۱۳۹۸). ابعاد تفکر از منظر قرآن کریم و دلالت‌های تربیتی آن در تربیت فکری کودکان و نوجوانان. تربیت اسلامی. ۱۴(۲۸): ۷۴-۵۳.

کیخا، احمد. (۱۳۹۶). تفکر انتقادی حلقه مفقوده نظام آموزشی کشور. اولین همایش ملی نقد متون و کتب علوم انسانی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

ماهروزاده، طیبه؛ ستاری، علی و ملکی، زهرا. (۱۳۹۸). تأثیر داستان‌های کلیله و دمنه بر مهارت‌های تفکر انتقادی، استدلال و پرسشگری با استفاده از برنامه فلسفه برای کودکان (p4c). تربیت اسلامی. ۱۴(۲۸): ۹۵-۱۱۴.

مرادی پردنجانی، جحت اله؛ صادقی، ستار و جعفری، پریش. (۱۳۹۲). تأثیر ذهنیت فلسفی بر گرایش‌های کارآفرینی. مورد مطالعه: مدیران کسب و کار کوچک و متوسط. توسعه کارآفرینی. ۶(۴): ۹۵-۱۱۲.

مرعشی، سید منصور. (۱۳۸۸). پویایی اجتماع پژوهشی در برنامه آموزش فلسفه به کودکان. فرهنگ. ۶۹: ۱۴۹-۱۰۹.

مرعشی، سید منصور؛ هاشمی، سید جلال و مقیمی گسک، اعظم. (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بخوانیم و بنویسیم و هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی بر اساس معیارهای برنامه درسی فلسفه برای کودکان. تفکر و کودک. ۳(۱): ۸۹-۶۹.

مرعشی، سید منصور؛ سنجری، هادی؛ صفایی مقدم، مسعود و الهام پور، حسین. (۱۳۹۵). بررسی رابطه ذهنیت فلسفی با هوش معنوی در میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید

چمران اهواز. اندیشه‌های نوین تربیتی. ۱۲(۲): ۱۶۴-۱۴۵.

منیری فر، محین. (۱۳۹۱). میزان تأکید کتاب‌های بخوانیم دوره ابتدایی بر مهارت‌های تفکر فلسفی.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد. همدان: دانشگاه بوعلی سینا.

نوری، سوده؛ فیاض، ایراندخت و سیف، اصغر. (۱۳۹۲). تأثیر ذهنیت فلسفی بر توانایی حل مسائل

ریاضی دانش‌آموزان سال سوم راهنمایی شهر همدان به تفکیک جنسیت. تفکر و کودک. ۴(۱):

۱۳۹-۱۲۱.

یادگاری خندان، فردوس و محمدی، حمیده. (۱۳۸۷). بررسی مؤلفه‌های ذهنیت فلسفی در

مدیریت پیامبر اکرم (ص). اندیشه مدیریت. ۲(۲): ۲۲۵-۱۹۱.

یوسف زاده، محمدرضا؛ معروفی، یحیی؛ رضایی، علی اصغر و قبادی، محترم. (۱۳۹۰). تأثیر روش

تدریس کاوشگری بر پرورش مهارت‌های تفکر فلسفی دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی در درس

علوم تجربی. پژوهش‌های آموزش و یادگیری. ۱۸(۱): ۵۲-۳۹.

ب. انگلیسی

Basri, H., Purwanto, A. & Abdul Rahman, S. (2019). Investigating Critical Thinking Skill of Junior High School in Solving Mathematical Problem. *International Journal of Instruction*. 12(3); 745-758.

Darling-Hammond, L., Flook, L., Cook-Harvey, CH., Barron, B. & Osher, D. (2020). Implications for educational practice of the science of learning and development. *Applied Developmental Science*. 24(2); 97-140.

Kristjánsson, K. (2020). An introduction to the special issue on wisdom and moral education. *Journal of Moral Education*. 49(1); 1-8.

Leng, L. (2020). The role of philosophical Inquiry in Helping Students Engage in Learning. *Frontiers in Psychology*. 11; 1-12.

Ma, W., Zhu, Y., Li, ch., Zhang, B. & Tian, X. (2020). High Wisdom Intelligence- Discussing Education of High Wisdom Intelligence. *International Journal of Educational Studies*. 7(3); 59-74.

Macgilchrist, F., Allert, H. & Bruch, A. (2020). Students and society in the 2020s. Three future 'histories' of education and technology. *Learning, Media and Technology*. 45(1); 76-89.

Setyawan, F., Prasetyo, P. W. & Nurnugroho, B. A. (2020). Developing complex analysis textbook to enhance students' critical thinking. *JRAMathEdu (Journal of Research and Advances in Mathematics Education)*. 5(1); 26-37.

Smith, D. E. (1992). Tegano DW. Relationship of scores on two personality measures: creativity and self-image. *Psychol Rep*. 71(1); 43-49.

- Sosahabi, P., Moradi, S. & Abbasi, U. A. (2019). The Relationship between Philosophical Mindedness Components and Irrational Beliefs in School Principals. *Iranian Evolutionary and Educational Psychology Journal*. 1(2); 82-87.
- Strand, T. (2020). Here and Now: Rethinking Philosophy of Education. In *Rethinking Ethical-Political Education* (pp. 263-278). Springer: Cham.
- Susilo, H., Lestari, U. & Lidiastuti, A. E. (2020). The analysis of critical thinking ability of high school students in Malang and Lumajang. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2215, No. 1, p. 030019). AIP Publishing LLC.
- Thompson, C. S., Fraser-Burgess, Sh. & Major, T. (2019). Towards a Philosophy of Education for the Caribbean: Exploring African Models of Integrating Theory and Praxis. *Journal of Thought*. 53(3/4); 53-72.

Extended Abstract

Analysis of the content of philosophical thinking in the public education system of the Islamic Republic of Iran

Meimanat Abedini Baltork¹, Hojjat Saffar Heidari²

Introduction

Thinkers have long been preoccupied with thinking and proper thinking. Iranian educational system only seemingly pays attention to the cultivation of thought while in reality things are different. Nowadays, schools in Iran are depriving their students from thinking opportunities by transferring meaningless repeated concepts to them. In fact, the Iranian educational system merely focuses on textbooks and rote learning. If students do not learn thinking, they will not be able to know how to solve problems once they become adults and hence, they may go the wrong way and get into trouble. Therefore, one of the important aims of educational systems should be educating students to become thoughtful, creative and flexible individuals. Smith (1956) considers philosophical mindset to be the mental abilities and features that contribute to an individual's proper thinking and that accustom him or her to correct judgments. In Smith's view, philosophical minds enjoy the three dimensions of comprehensiveness, contemplation, and flexibility. It was because of the significance of philosophical mindset that Lipman introduced Philosophy for Children. To achieve qualitative aims of education including creative and critical thinking, it is thus necessary to investigate ways to enhance learners' thinking skills.

Research Questions or Hypotheses

¹ Assistant Professor of Curriculum Studies, Department of Education, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. Email: Abedini.gilan@gmail.com

² Associate Professor of Philosophy of Education, Department of Education, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. Email: Hsheidari777@gmail.com

1-How much attention has been paid to the components of comprehensiveness in the content of elementary school textbooks?

2-How much attention has been paid to the components of contemplation in the content of elementary school textbooks?

3-How much attention has been paid to the components of flexibility in the content of elementary school textbooks?

Methods

The present quantitative study used content analysis as its method. Sentences (used in texts, activities and photos) were the unit of analysis. The statistical population consisted of all textbooks, comprising 34 books, used to teach elementary school students in the academic year 2018-2019. The component of this research, available resources were used. The research validity was associated with this question that if or not the assessment tool really assesses the given concept. Content validity was obtained using CVR and equaled 0/90. To estimate reliability, three evaluators were asked to investigate the components of the research and the contingency coefficient was obtained to be 0/98.

Results

To answer the research questions, according to the findings based on the 3961 pages analyzed, the highest degree of attention has been given to the component of contemplation and the least attention to comprehensives. In the first grade, the highest frequency is related to contemplation, and the highest frequency observed in this regard is also related to the questioning index. In the second grade, contemplation is the most frequent component and comprehensiveness has been ignored. In the third grade, the highest frequency is similarly related to contemplation and the lowest has to do with comprehensiveness. The highest frequency in the fourth grade was related to contemplation and the lowest frequency belonged to comprehensiveness. Flexibility was seen only once in the form of a sense of altruism and cooperation in the book Heavenly Gifts. In the fifth grade, too, more attention was found to be paid to contemplation and on the contrary less attention to comprehensiveness. In the sixth grade, like other grades, the highest frequency was observed in relation to the component of contemplation, and the lowest attention, was related to the component of comprehensiveness, no instance of which was in fact observed. In total, out of 3961 pages that were reviewed, 314 frequencies were observed in relation to the research topic, of which 305 cases were related to the contemplation component and 9 frequencies were related to the flexibility component, but no case could be identified as related to the

comprehensiveness component. Among the textbooks, the Persian (reading skills) dealt with the component of contemplation more than other books (with 153 frequencies) and the lowest frequency was observed in the book of Qur'an which in fact this component had received no attention. In the Qur'an textbook, flexibility had been highlighted with 5 frequencies.

Discussion and Conclusion

The content analysis of 3961 pages of the elementary school textbooks showed that the philosophical mindset had received attention in 314 cases altogether. Paying more attention to reasoning when facing problems has been related to the component of contemplation, which could be observed in different parts of various books. For instance, in the Persian (reading skills) book, in the parts named "Reading and Comprehension", "Understanding and Reception", "Reading Comprehension", "Conversation"; in the Social Studies book, in the parts named "Activity", "Think" and "Conversation", and finally in the parts named "Thinking Station" and "Conversation" of Natural Sciences book. Additionally, the results showed that many important cases such as being open to criticisms and curiosity were largely ignored. Critical thinking, on the other hand, is an essential skill in today's life. Furthermore, it is in the shadow of curiosity that thinking can be cherished. However, the textbooks studied have ignored this fact while it is expected that curriculum be organized in a way that prepares learners to live in a rapidly evolving and changing society. Textbooks can present challenging assignments in different sections of the book such as activities, thought stations, etc., in order to increase learners' curiosity, while most of the assignments in different textbooks are knowledge-based and aim at the memorization of the content rather than being an activity or a station for thinking or researching or in the fictional thinking section, stories are reviewed, while reviewing does not mean thinking. In relation to comprehensiveness, which requires us to link current issues to distant goals or, in fact, to look at long-term goals, there was no case. This can be considered as one of the reasons for the failure of Iranian students in the international studies done by TIMSS and PIRLS. All in all, anyone who is open-minded is sensitive to new perceptions, has the power to focus, can relate different perceptions, and has a philosophical mindset. A person with a philosophical mind has a strong interest in knowing, and combines this interest with great caution about his beliefs.

Keywords: Philosophical Thinking, Contemplation, Comprehensiveness, Flexibility